

Висновки. Отже, культура першої третини ХХ ст. – одне з найскладніших явищ в історії світової культури, адже поступове перетворення суспільства на комплекс різних об'єднань та угруповань веде до процесу загальної інституціоналізації, результатом якої є позбавлення людини власного «Я», втратою індивідуальності.

Примітки

1. Кучменко Е. М. До проблеми примітивізму в образотворчому мистецтві нового і новітнього часу. Київ: Знання, 1999. 134 с.
2. Рыков А. В. Истоки авангарда. Западноевропейское искусство XVIII-XIX вв. Санкт-Петербург.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2016, 651 с.
3. Петров В. О. Футуризм в искусстве: истоки, эстетика, эволюция. История науки и техники. 2016. № 7. С. 32-44.
4. Футуризм; сост. Е. А. Бобринская. Москва: Галарт, 2000. 192 с.

УДК 930:737.1(477)«18/19»

Олександр ПОТИЛЬЧАК, Влад ГЕРАСИМЕНКО
(м. Київ)

Працький грош в обігу українських земель: вітчизняні нумізматичні дослідження ХІХ – 80-х рр. ХХ ст.

Комплексно аналується процес становлення та розвитку вітчизняних нумізматичних досліджень проблеми використання празького гроша як важливого платіжного засобу на грошових ринках Східної Європи та України у ХІV – першій половині ХVІ ст.

Ключові слова: грошовий обіг, празький грош, українські землі, українська нумізматика.

Постановка проблеми. Празький гріш посідає особливе місце в історії грошового обігу європейських держав у період пізнього Середньовіччя. Ці досить великі для свого часу срібні монети почав карбувати король Чехії Вацлав ІІ на рубежі ХІІІ-ХІV ст. Завдяки високому вмісту срібла, що вигідно вирізняло *grossi pragenses* від сучасних їм білонних денаріїв, ці монети швидко наповнили грошові ринки сусідніх держав, перетворившись на міжнародний платіжний засіб популярний у всьому регіоні Центрально-Східної Європи.

Протягом ХІV – першої половини ХVІ ст. празький гріш відігравав відчутну роль у грошовому обігу українських земель, що тоді перебували у складі Королівств Польщі та Угорщини, Великого князівства Литовського та Молдавського князівства. Свідченням цьому є досить таки часті знахідки скарбів із празькими грошами та окремих монет, що дотепер трапляються на території України. Саме популярність і розповсюдженість «вічної монети», як називали празький гріш сучасники, стала одним із чинників, що зумовив активне вивчення

цього феномену грошового ринку Середньовіччя нумізматами різних країн, зокрема й українськими вченими.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі процесу становлення та розвитку вітчизняних нумізматичних досліджень проблеми проникнення та використання празького гроша як платіжного засобу на грошових ринках Східної Європи та України у XIV – першій половині XVI ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уперше в Україні описувати й вивчати скарби розпочали на початку 30 х рр. XIX ст. в Університеті Святого Володимира. Київський і Волинський генерал-губернатор видав розпорядження, за яким усі монетні знахідки, виявлені на території трьох губерній (Київської, Подільської, Волинської), мали направлятись у нумізматичний кабінет для розгляду та опису. У той час, на жаль, ще було відсутнє розуміння важливості скарбу як цінного історичного джерела, тому його опис був загальним, із приблизним датуванням, без детального визначення країн-емітентів, номіналів. Для мінц-кабінету університету вибирали відсутні в колекції екземпляри, а інші монети повертались власнику. Деякі скарби, у складі яких не було цікавих монет, повертали навіть без опису.

Однією з перших наукових праць, присвячених опису скарбів у Російській імперії, стала стаття К. Страшкевича – у 1865-1868 рр. завідувача нумізматичним кабінетом Київського університету Святого Володимира. В «Университетских известиях» за 1866 та 1867 рр. ним було опубліковано дані про 110 скарбів (77 661 монет), які надійшли до мінц-кабінету з 1838-го по 1866 р. і де серед інших зафіксовані знахідки празьких грошів [5]. Ще один опис колекції нумізматичного кабінету університету Святого Володимира було опубліковано В. Данилевичем у 1892 р. [4].

Першим досвідом систематизації скарбів та окремих знахідок празьких грошів на Київщині стала нумізматична топографія М. Біляшівського «Монетні скарби Київської губернії» (Київ, 1889). Серед зібраних автором відомостей про знахідки речових, монетних і змішаних скарбів у цій топографії знаходимо опис 8 скарбів, що містили празькі гроші [1, с. 45, 67-69, 84, 95, 105, 116].

У XXXI-XXXII томі Записок Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові М. Грушевський опублікував невеликі нотатки про знайдений у 1897 р. в с. Демидові (частині с. Молотова) поблизу Миколаєва на Львівщині речово-монетний скарб XIV ст. Серед його речей – давньоруських браслетів, колтів і пернів, знаходилося також 65 празьких грошей Вацлава II (278-1305) та Яна I Люксембурзького (1311-1346). Щоправда історика зацікавили лише ювелірні вироби, а нумізматичний матеріал брався до ваги тільки як чинник, що допоміг відносно точно датувати знахідку першою половиною XIV ст. [6, с. 361]. Ще один короткий огляд нумізматичних знахідок на території Чернігівської губернії (1915) зробив В. Шугаєвський. Серед описаних автором знахідок були й празькі гроші [20]. Однак спеціальних нумізматичних досліджень проблематики проникнення та обігу празького гроша в українські землі в XIV-XVI ст. в самій Україні не проводилось аж до середини 1960-х рр.

Першим із українських нумізматів, хто звернувся до предметного аналізу місця та ролі празьких грошів на монетному ринку українських земель Королівства Польського і Великого князівства литовського був науковий співробітник Інституту історії АН РСР М. Котляр. Дослідження про які йдеться стали частиною кандидатської та докторської дисертацій вченого. У 1965 р. М. Котляр захистив кандидатську дисертацію на тему «Грошове господарство і монетна справа Червоної Русі 40-х рр. XIV ст. – першої чверті XV ст.» [10]. Однією з проблем, що порушувалися та аналізувалися вченим у дисертації, стало проникнення у досліджуваний період празьких грошів на монетний ринок Галичини й Волині. Матеріали дисертаційного дослідження були опубліковані та побачили світ у 1968 р. у вигляді монографії «Галицька Русь у другій половині XIV – першій чверті XV ст. Історико-нумізматичне дослідження» [11]. Того ж року М. Котляр став учасником IV конференції істориків-славістів (Мінськ, 31.01-3.02. 1968) де виступив із доповіддю «Українсько-чеські торгівельні зв'язки XIV-XV століть за нумізматичними джерелами» [12]. Положення та висновки цього дослідження повністю ґрунтувалися на аналізі значного скарбового матеріалу з празькими грошами, виявленого у різний час на території Галичини та Волині.

У 1972 р. М. Котляр захистив докторську дисертацію, присвячену вивченню монетного обігу та лічби грошей в українських землях у феодальний період (VIII-XVIII ст.) [14], а за рік до цього (у 1971-му) вчений опублікував монографію «Грошовий обіг на території України доби феодалізму» [16]. Проблеми участі празького гроша в обігу українських земель автор досліджує в третьому розділі праці («XIV-XV століття»). М. Котляр коротко розглядає історію появи монети та карбування празького гроша, аналізує наявний історіографічний доробок і полемізує з А. Сіверсом, Н. Соболевою та В. Рябцевичем щодо «часу влиття празьких грошів у обіг на сучасній території СРСР» та шляхи їхнього проникнення [16, с. 65-69]. На думку автора монографії «[...] нумізматичний матеріал ясно показує, що празькі гроші спочатку, у першій половині XIV ст., з'явилися на Галицькій Русі і Волині, а звідти розповсюдились по інших українських, а також російських і білоруських землях [...]» [16, с. 69]. Вартим уваги є джерельне забезпечення наукових висновків вченого. У монографії М. Котляр наводить фрагменти складеної ним топографії виявлених на території УРСР середньовічних скарбів у частині знахідок празьких грошів і констатує, що «[...] майже кожен другий з українських скарбів XIV-XV ст. містив празькі гроші (74 знахідки із загальної кількості 164) [...]» [16, с. 65, 84-85].

Оприлюднені та аргументовані у дисертаційних і монографічних дослідженнях М. Котляра наукові положення викликали зацікавленість не лише колег-істориків, але й широкої нумізматичної спільноти. Останнє стало причиною появи у 1974 р. його науково-популярної книжки «Кладоискательство и нумизматика». У захоплюючому розповідному стилі автор звертається до характеристики грошового обігу України XIV-XV ст., пов'язуючи закінчення так званого «безмонетного періоду» в українських землях із початком поширення тут празьких грошів, які «[...] швидко оволоділи грошовим ринком України та переважали тут над іншими монетами до початку XVI ст. [...]» [18, с. 94]. Відомі з

попередніх робіт вченого тези про празький гріш як популярний засіб платежу на монетному ринку українських земель у XIV-XVI ст. були повторені М. Котлярем і пізніше в праці «Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV-XVIII ст.» (1981) [17].

У 60-80-ті рр. XX ст. вітчизняна нумізматична література нашої теми збагатилася публікаціями знахідок скарбів і описами фондових колекцій празьких грошів із музеїв Української РСР. У 1965 р. стислий огляд нумізматичної колекції Львівського історичного музею опублікувала на сторінках другого випуску щорічника «Нумізматика та сфрагістика» його співробітниця О. Козловська. Серед іншого у публікації йшлося про кілька скарбів із празькими грошами які походять з Галичини та зберігаються у фондах музею [9, с. 153].

У третьому випуску щорічника «Нумізматика та сфрагістика» (1968) дослідник із Стрия Львівської області А. Бобров опублікував невелике повідомлення про знайдений у 1951 р. в с. Великі Дідушичі Стрийського району скарб середньовічних монет. Найстаршою монетою його збереженої частини (278 монет) був празький гріш Карла I (IV) 1346-1378 рр. На думку автора публікації знахідка могла містити більше таких монет, адже деякі з них згодом з'явилися в збірках місцевих колекціонерів [3, с. 188]. Пізній період обігу празького гроша на території України ілюструє публікація скарбу монет XVI-XVII ст. із Коростишева Житомирської області (публікація В. Каплун). Серед 332-х монет цього скарбу присутній один недатований празький гріш Фердинанда I (1526-1564) [7, с. 157; 8, с. 103]. Серед 946-ти монет початку XVI ст. скарбу з Кунісівець Городенківського району Івано-Франківської області, знайденого 1954 р. (публікація Д. Берга) також був празький гріш Вацлава IV (1378-1419) [2, с. 104]. Реліктом грошового ринку України у складі монетного скарбу XVI-XVII ст. із с. Великі Єрчики Сквирського району Київщини (1177 монет) виглядає празький гріш Вацлава II карбування 1300-1305 рр. (публікація Р. Омельянчик, Н. Стрижакової) [19, с. 168-169].

Висновки. Вітчизняні нумізматичні студії проблеми ролі та місця празького гроша в обігу українських земель, охопили у XIX – 80-х рр. XX ст. два послідовні періоди розвитку історіографічного процесу. Перший період історіографії проблеми охоплює середину XIX – початок XX ст. Саме тоді з'явилися перші описи, а згодом і топографії скарбів та поодиноких знахідок з празькими грошами виявленими на українських тренах. Незважаючи на те, що заданим матеріалам бракувало науковості, їх автори зробили перший і важливий крок до нагромадження джерельної бази проблеми дослідження, що не втратила своє значення навіть сьогодні. Згадані студії в окреслений період нерозривно пов'язані з іменами В. Антоновича, К. Страшкевича, В. Данилевича, М. Біляшівського та В. Шугаєвського.

Другий період українських нумізматичних досліджень з нашої теми окреслений 1960-ми рр. – початком 1990-х рр. На цей час припадають дослідження М. Котляра щодо грошового обігу України періоду Середньовіччя. Серед проблем нумізматики та економічної історії, що порушувалися та аналізувалися вченим було питання про проникнення та роль у досліджуваний

період празьких грошів на монетному ринку Галичини, Волині та інших українських земель. Йшлося передусім про шляхи надходження празьких грошів на українські і білоруські землі та про хронологію цього явища.

Примітки

1. Беляшевский Н. Монетные клады Киевской губернии. Киев: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1889. 148 с.
2. Берг Д. Я. Некоторые клады монет XVI-XVII вв., найденные на территории УССР. Нумизматика и сфрагистика. Киев, 1974. Вып. 5. С. 104-108.
3. Бобров А. Ф. Клад западноевропейских монет XVI в. из с. Большие Дидушичи Львовской области. Нумизматика и сфрагистика. Киев: Наукова думка, 1968. Вып. 3. С. 188-190.
4. Данилевич В. Е. Монетные клады, принадлежащие Мюнц-кабинету Университета св. Владимира: в 2-х ч. Киев, 1892.
5. Страшкевич К. Ф. Клады, рассмотренные в минц-кабинете Университета св. Владимира с 1838 по 1866 год. Университетские известия. Киев, 1866. Октябрь.
6. Грушевський М. Молотівське срібло. Археологічна замітка. Твори: у 50 т.; редкол.: П. Сохань (голов. ред.), І. Гирич та ін. – Львів: Видавництво «Світ», 2002. – Т. 6 / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського; М. С. Грушевський; редкол.: П. Сохань, І. Гирич, О. Тодійчук. Львів: Видавництво «Світ», 2004. XVI, 676 с. С. 361-366.
7. Каплун В. Я. Два клада монет XVI-XVII вв. из Житомирской области. Нумизматика и эпиграфика. Москва: Наука, 1974. Вып. XI. С. 154-157.
8. Каплун В. Я. Два клада монет XVI-XVII вв. из Житомирской области. Нумизматика и сфрагистика. Киев: Наукова думка, 1974. Вып. 5. С. 102-104.
9. Козловская Е. И. Нумизматическая коллекция Львовского исторического музея. Нумизматика и сфрагистика. Киев: Наукова думка, 1965. Вып. 2. С. 152-154.
10. Котляр Н. Ф. Денежное хозяйство и монетное дело Червоной Руси 40-х гг. XIV в. – первой четверти XV в.: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. ист. наук: 07.00.06. Ленинград, 1965. 16 с.
11. Котляр М. Ф. Галицька Русь у другій половині XIV – першій чверті XV ст. Історико-нумизматичне дослідження. Київ, 1968. 139 с.
12. Котляр Н. Ф. Украинско-чешские торговые связи XIV-XV веков по нумизматическим источникам. Советское славяноведение. Материалы IV конференции историков-славистов (Минск, 31 января-3 февраля 1968 г.). Минск, 1969. С. 561-567.
13. Котляр М. Ф. Принципи та методика складання нумизматичної карти УРСР (IX-XIX ст.). Історичні джерела та їх використання. Киев, 1969. Вып. 4. С. 289-295.
14. Котляр Н. Ф. Монетное обращение и денежный счет на территории Украины эпохи феодализма (VIII-XVIII вв.): автореф. дис. на соискание научн. степени доктора ист. наук: спец.: 07.00.06. Киев, 1972. 59 с.
15. Котляр М. Ф. Історія грошового ринку України XVI ст. в тогочасних письмових пам'ятках. Український історичний журнал. 1972. № 10. С. 46-55.
16. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму: Монографія. Київ: Наукова думка, 1971. 175 с.
17. Котляр М. Ф. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV-XVIII ст. Київ: Наук. думка, 1981. 240 с.
18. Котляр Н. Ф. Кладоискательство и нумизматика. Киев: Наукова думка, 1974. 144 с.
19. Омелянчик Р. М., Стрижакова Н. А. Клад монет XV-XVII вв. из с. Большие Ерчики. Нумизматика и эпиграфика. Москва: Наука, 1989. Вып. XV. С. 168-171.
20. Шугаевский В. А. Краткий обзор монетных находок Черниговской губернии. Чернигов: тип. Губ. земства, 1915. 8 с.